

Wstęp

Gimnazjalista pisze dyktando... to zbiór ćwiczeń w pisaniu ze słuchu adresowany przede wszystkim do nauczycieli polonistów pracujących z gimnazjalistami. Ze zbioru mogą również korzystać rodzice oraz sami uczniowie, którzy i w domu chcą doskonalić swoje umiejętności w zakresie poprawnego pisania.

Zaproponowane teksty, w zamierzeniu autorki, mają na celu ułatwić, usprawnić, a także urozmaicić działania dydaktyczne nauczycieli, jak również zainteresować problemami ortografii uczniów i wpłynąć na wzrost ich umiejętności z zakresu poprawnej pisowni. Stopień trudności dyktand jest zróżnicowany, w zależności od objętości tekstów i zgromadzonych w nich *ortogramów* (wyrazów z trudnością ortograficzną). Dyktanda celowo nie zostały uporządkowane zgodnie z podziałem na klasy. Natomiast odpowiednim znakiem graficznym zaznaczono stopień ich trudności (* – dyktanda najłatwiejsze, **** – dyktanda najtrudniejsze) tak, by nauczyciel mógł samodzielnie wybrać odpowiednie dyktando, kierując się faktycznymi kompetencjami swoich uczniów czy też potrzebami danej lekcji.

Nauczyciel może wykorzystać zaproponowane teksty przede wszystkim do przeprowadzenia dyktand utrwalających i dyktand sprawdzających. W ciągu roku szkolnego uczniowie poszczególnych klas gimnazjum powinni napisać pięć, sześć dyktand.

Dyktanda utrwalające, o których była mowa wcześniej, mogą przybierać różną formę, np.: dyktand z objaśnieniem, dyktand wybranych reguł i form, dyktand swobodnych, dyktand twórczych, autodyktand, a także dyktand z lukami

Dyktando z objaśnieniem kształci świadomy stosunek uczniów do ortografii. Utrwala zdobyte już przez uczniów umiejętności ortograficzne przez zapobieganie błędom w pisanim tekście. Dyktando z objaśnieniem może występować jako dyktando wzrokowe lub

słuchowe. W trakcie ćwiczeń z dyktandem wzrokowym najpierw czytamy tekst, potem omawiamy z uczniami jego treść, wyjaśniamy znaczenie niezrozumiałych słów, dokonujemy analizy ortograficznej (np. przywołujemy odpowiednią regułę; uczniowie mogą też przeliterować wybrane ortogramy), a dopiero na końcu dyktujemy zdania. W czasie wykonywania omawianego ćwiczenia nauczyciel wyjaśnia uczniom (poprzez przywołanie form fleksyjnych dyktowanych ortogramów, wyrazów do nich pokrewnych lub odpowiedniej reguły ortograficznej) pisownię tych słów, które, jego zdaniem, mogą sprawić im najwięcej kłopotów (objaśnianie bez koniecznej potrzeby rozprasza uwagę uczniów). W czasie wykonywania słuchowego dyktanda z objaśnieniem nauczyciel po podyktowaniu całego zdania wyjaśnia uczniom (poprzez przywołanie form fleksyjnych dyktowanych ortogramów, wyrazów pokrewnych lub odpowiedniej reguły ortograficznej) pisownię tych słów, które, jego zdaniem, mogą sprawić piszącym najwięcej kłopotów. W dyktowanym tekście pojawia się na przykład zdanie: *Zaczął nam dokuczać głód*. Po jego podyktowaniu można zasugerować uczniom pisownię wyrazu *głód* poprzez przywołanie dopełniacza liczby pojedynczej: *głodu – głodu*, poprzez przywołanie wyrazu pokrewnego, np. *głodny*, lub reguły ortograficznej: *ó piszemy, gdy wymienia się na o*. Nauczyciel w trakcie ćwiczenia może objaśnić pisownię pięciu, sześciu wyrazów. Należy bowiem pamiętać, że objaśnianie bez koniecznej potrzeby rozprasza uwagę uczniów i nie spełnia swojej funkcji¹. Ten rodzaj dyktanda służy przede wszystkim wyrabianiu i umacnianiu nawyków.

W trakcie **dyktanda wybranych reguł i form** uczniowie nie piszą całego dyktowanego tekstu, ale zapisują w słupkach tylko te wyrazy, których pisownia opiera się na wcześniejszej wskazanej przez nauczyciela regule ortograficznej (np.: pisownia *rz* po spółgłoskach; pisownia *ch* wymiennego; pisownia *ź* na początku wyrazów, pisownia zakończeń *-arz*, *-erz*), bądź te, które należą do odpowiedniej kategorii gramatycznej (np.: rzeczowniki osobowe, czasowniki w trybie przypuszczającym, przymiotniki w stopniu najwyższym,

¹ E. Polański, *Dydaktyka ortografii i interpunkcji*, Warszawa 1995, s. 61–62.

imiesłowy przymiotnikowe, przymyki, zaimki itp.) lub reprezentują daną formę gramatyczną (czasowniki w czasie przyszłym, przymiotniki w stopniu wyższym, wyrażenia przymikowe). Reguła ta, bądź forma, musi już być przez uczniów dobrze przyswojona i utrwalona. Dyktando wybranych form i reguł jest trudnym ćwiczeniem, ale jednocześnie bardzo pożytecznym. Mobilizuje bowiem uczniów do wysiłku, do skoncentrowania uwagi na określonym problemie. Pozwala także na wyrobienie spostrzegawczości ortograficznej, gramatycznej i skuteczne utrwalenie reguł poprawnej pisowni².

Dyktando swobodne jest ćwiczeniem, w trakcie którego uczeń nie musi dokładnie zapisywać usłyszanego tekstu. Jeżeli nie wie lub ma wątpliwości, jak poszczególne wyrazy lub grupy wyrazowe zapisać, może posługiwać się ich synonimami (leksykalnymi, w tym związkami frazeologicznymi, morfologicznymi oraz składniowymi), a także zmieniać styl wypowiedzi, pod warunkiem, że zachowa treść i spójność dyktowanego tekstu. Ten typ dyktanda wiąże się ściśle z ćwiczeniami redakcyjnymi i stylistycznymi.

W trakcie ćwiczeń z **dyktandem twórczym** uczniowie, indywidualnie bądź zespołowo, układają, przekształcają lub uzupełniają tekst dyktanda. Istnieje wiele wariantów dyktanda twórczego, a wśród nich na uwagę zasługują przede wszystkim: ćwiczenia, polegające na zmianie gramatycznej formy, na przykład czasu teraźniejszego na przyszły, trybu oznajmującego na tryb rozkazujący; redagowanie tekstów na określony temat (np. o jesieni w parku, zakupach w sklepie spożywczym, o bożonarodzeniowych tradycjach, andrzejkowych wróżbach, mitologicznych herosach); redagowanie tekstów, uwzględniających wskazane przez nauczyciela wyrazy (w formach podstawowych – mianownik, bezokolicznik lub w różnych formach fleksyjnych, na przykład w przypadkach zależnych), zawierające określoną trudność ortograficzną³ i/lub pogrupowane tematycznie (np.: *mróz, śnieżycyca, lód, zawierucha, wicher; niebie, gwiazdy, księżycyca, chmurami, obłokach, słońcu, horyzontem; miko-*

² J. Malendowicz, K. Wajda, *Pisanie z pamięci i ze słuchu w szkole podstawowej*, Warszawa 1969, s. 21.

³ E. Polański, *Dydaktyka...*, s. 62.

łajki, andrzejki, Nowy Rok, święta Bożego Narodzenia); układanie tekstów do podanego tytułu (np.: *Świat mitologicznych bogów, Wycieczka w góry, Jesienna plucha, W zoo, Wiosna w ogrodzie botanicznym*), wstępu (np.: *Och! Jakiż jestem zmęczony. Miałem bardzo ciężki dzień; Zarówno dorośli, jak i dzieci wiedzą, że wieczór wigilijny ma czarodziejską, cudowną moc, która sprawia, że wszystko wówczas zdarzyć się może, że marzenia stają się rzeczywistością, że na świecie dzieją się dziwy; Niestety. Dzisiaj trzynasty dzień miesiąca, na dodatek piątek..., To już jutro ten ważny dzień. Nie mogę się doczekać nadchodzących zmian...; Muzyka to moja pasja. Interesuję się nią od dawna. Wiem o niej wszystko.*) bądź puenty (np.: *Piotr wyszedł chyłkiem ze swego laboratorium. Owiany chłodem grudniowej nocy niespodziewanie dla siebie samego postanowił porzucić dotychczasowy fach i zostać kucharzem lub cukiernikiem; Dzisiaj jest przecież prima aprilis i kłamać każdy może. Nawet powinien, żeby tradycji stało się zadość; Tu nastąpi koniec mojej wędrówki. Nie trwała ona dłużej niż godzinę. Była to wielka podróż palcem po mapie; W życiu nie wolno być samolubnym. Zawsze trzeba myśleć o innych.*); redagowanie teksów, które muszą być określoną formą wypowiedzi – baśnią, opisem przeżyć wewnętrznych, opisem miejsca, charakterystyką, opowiadaniem z dialogiem, reklamą wskazanego produktu czy na przykład słownika ortograficznego. Uczniowie mogą także układać tekst dyktanda do historyjki obrazkowej. Wówczas również można im wskazać ortogramy, które w zredagowanym opowiadaniu muszą zostać użyte.

Do dyktand utrwalających należy także **autodyktando**. W trakcie tego ćwiczenia uczniowie piszą z pamięci przeczytane z tablicy lub książki zdania, a także wiersze bądź fragmenty prozy, których wcześniej uczyli się na pamięć. Różnica między pisaniem z pamięci a autodyktandem polega na tym, że uczniowie w razie jakichkolwiek wątpliwości mogą spojrzeć na tekst, który jest przedmiotem ćwiczenia.

Dyktando częściowe z lukami trwa około 10–15 minut. Nauczyciel wybiera lub pisze tekst zawierający ortogramy motywowane właśnie utrwalaną regułą ortograficzną, pamiętając, by cały tekst nie był dłuższy niż dwa akapity. Następnie przepisuje tekst, eliminując z niego, w zależności od potrzeb, litery bądź wyrazy. Luki powstałe

w tych miejscach muszą mieć jednakową długość, tak by uczeń, pracując z tekstem, nie sugerował się ich wielkością. Luki powinny także zostać podkreślone, by były dobrze widoczne⁴. Powinno się unikać dwóch luk obok siebie, dlatego tego typu dyktanda nie zastosujemy przy wprowadzaniu reguł z zakresu pisowni łącznej i rozłącznej. Nauczyciel musi przygotować dla każdego ucznia w grupie czytelne kopie tekstu z dużymi interliniami i dużą czcionką. W trakcie pierwszego czytania dyktanda uczniowie nie uzupełniają luk, jedynie śledzą tekst wzrokiem. Dyktando jest uzupełniane dopiero w trakcie czytania właściwego (drugiego). Ten typ dyktanda ma dwie główne zalety: przeprowadza się je i poprawia bardzo szybko; pozwala ono również na sprawdzenie, w jakim stopniu uczniowie opanowali już wybrane ortogramy i/lub reguły ortograficzne. Dyktando to może być wykorzystane na zajęciach utrwalających wprowadzany materiał ortograficzny, na przykład w ogniwie końcowym, ale może też pełnić funkcję dyktanda-sprawdzianu⁵.

Dyktowanie coraz dłuższych zdań jest zarówno ćwiczeniem ortograficznym, jak i ćwiczeniem w zapamiętywaniu. W **dyktandzie ciągłym z coraz dłuższymi zdaniami** powinny znaleźć się tylko znane słuchaczom struktury i słowa. Ponieważ trudno jest znaleźć autentyczne teksty, w których występują zdania coraz dłuższe, nauczyciel musi sam je przygotować. Powinien napisać tekst zawierający jedną serię zdań lub dwie serie zdań. Jedna seria powinna zawierać od trzech do pięciu zdań. Po podyktowaniu ostatniego – najdłuższego zdania pierwszej serii nauczyciel znów dyktuje zdanie krótkie, a potem zdania coraz dłuższe. Każde zdanie, bez względu na jego długość, nauczyciel czyta tylko raz. Pomiędzy zdaniami robi pauzy

⁴ A. Seretny, E. Lipińska, *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*, Kraków 2005, s. 65.

⁵ Por. Fragment dyktanda z lukami literowymi: *Rano wyszedł ż...łw na kr...tki spacer. Chciał dojść do pobliskiej st...dni. Niestety, w połowie drogi zastał go wiecz...r. Biedny ż...łw m...siał przemocować na ście...ce. Na dr...gi dzień nie dokończył już spaceru. Zmęczony wr...cił do domu dopiero p...żnym wieczorem.*

Fragment dyktanda z lukami wyrazowymi: *Rano wyszedł..... na..... spacer. Chciał dojść do pobliskiej..... Niestety, w połowie drogi zastał go..... Biedny..... musiał przemocować na..... Na..... dzień nie dokończył..... spaceru. Zmęczony..... do domu dopiero..... wieczorem.*

adekwatne do ich długości, tak by uczniowie bez pośpiechu mogli zapisać każde zdanie. Ważna w tym dyktandzie będzie zarówno poprawność zapisu, jak i umiejętność zapamiętania oraz odtworzenia całego zdania. W przypadku tego dyktanda nie stosujemy czytania kontrolnego, umożliwiającego uczniom dokonania ostatnich korekt w całym zapisanym już tekście. Ten typ ćwiczenia, oprócz doskonalenia umiejętności poprawnego zapisu, dobrze przygotowuje uczniów do robienia notatek, np. z pogadanek, prelekcji, wykładów⁶.

By przeprowadzić **dyktando gramatyczne**, nauczyciel musi przygotować tekst składający się z dwóch, trzech akapitów. Jeśli zachodzi taka konieczność, przed przystąpieniem do pracy nauczyciel objaśnia uczniom trudne słowa lub nawet zapisuje niektóre z nich na tablicy (np. występującą w tekście nazwę własną: *Pszczyna*). Uczniowie powinni zostać podzieleni na trzyosobowe zespoły lub pary siedzące koło siebie. Najpierw nauczyciel czyta tekst z normalną prędkością, a uczniowie tylko słuchają. Drugie czytanie przebiega wolniej, ale nie jest ono typowym dyktowaniem. W trakcie tego czytania uczniowie za pomocą wybranych przez siebie technik (skrót, rysunki, fragmenty zdań) notują najwięcej jak potrafią. Wcześniej, przed pierwszym czytaniem lub tuż po nim, powinni w zespołach umówić się co do sposobu sporządzania notatek, tzn. czy wszyscy notują wszystko, każdy tylko fragment, w jakiej kolejności itp. Po przeczytaniu przez nauczyciela całego tekstu i sporządzeniu notatek przez uczniów następuje praca w wyznaczonych zespołach. Uczniowie starają się zrekonstruować oryginalny tekst na podstawie swoich notatek i tego, co zapamiętali, kładąc nacisk na gramatykę (poprawność zdań) i pisownię.

W przypadku **dyktanda gramatycznego z rekonstrukcją częściową** słuchacze jedynie uzupełniają przygotowaną przez lektora

⁶ Por. Przykład dyktanda z coraz dłuższymi zdaniami (jedna seria):

Nadciąga burza.

W oddali słychać już grzmoty.

Niebo zasnuło się ciemnogramatowymi chmurami.

Gwałtowne podmuchy chłodnego wiatru zrywają liście z drzew.

Ostatni spóźnieni przechodnie z niepokojem patrzą w niebo i w pośpiechu wracają do swoich domów.

matrycę tekstu, w którym zostały pominięte znaczne fragmenty (litery, sylaby, wyrazy, grupy wyrazów). By ułatwić uczniom pracę, można podkreśleniem zaznaczyć miejsca, w których opuszczono elementy tekstu, a przede wszystkim należy zaznaczyć ukośnikami ich koniec⁷. Lepsze zespoły uczniowskie mogą już pisać **dyktando gramatyczne z rekonstrukcją całkowitą**. Polega ono na odtworzeniu w całości usłyszanego tekstu po jedno- lub dwukrotnym przeczytaniu go przez lektora. Chodzi o to, by tekst zapisany przez uczniów był jak najbardziej zbliżony do oryginału.

Faza końcowa pracy z obu dyktandami polega na porównaniu poszczególnych wersji (oryginału i rekonstrukcji), ich analizie i poprawie. Wskazane jest przedstawienie uczniom oryginalnego tekstu bądź w postaci foliogramu, bądź kopii dla wszystkich. Ponieważ ćwiczenie to wymaga czasu, należy odpowiednio zaplanować zajęcia, aby nie przerwać ćwiczenia w połowie. Ostatnią część (analizę i poprawę) można przenieść na następną lekcję.

W przypadku obu typów dyktanda gramatycznego kładzie się nacisk nie tylko na poprawność ortograficzną i interpunkcyjną, ale i gramatyczną, a przy okazji ćwiczy się pamięć i umiejętność pracy w zespole. Dyktanda te pomagają także w organizacji czasu, uczą notowania i korzystania z własnych notatek⁸.

Ciekawą formą pisania ze słuchu jest **dyktando w 10 punktach**⁹. Można je wykorzystywać przede wszystkim w trakcie zajęć z jed-

⁷ Por. Fragment dyktanda z rekonstrukcją częściową:

Na/krę_____ / ó _____ /nie _____ / _____ nika/nie/na/ _____ / _____ ty/
się/o/ _____ /dźdź _____ /dwa/wy _____, /niepozorne/ _____ /.
Pta _____ /od/ra _____ / _____ /burczało/w/ _____ kich/ _____ /i/ _____
/z/nich/miał/prze _____ /ocho _____ /na/ _____ /nie/la _____ / _____ sek.

Tekst dyktanda po rekonstrukcji: *Na krętej dróźce nieopodal brzoźowego zagajnika nie na żarty pokłóciły się o tustą dźdźownicę dwa wygłodzone, niepozorne wróble. Ptaszkom od rana przeraźliwie burczało w malutkich brzuszkać i każdy z nich miał przemoźną ochotę na ten nie lada kąsek.*

⁸ A. Seretny, E. Lipińska, *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego...*, s. 70–72.

⁹ Dyktando w 10 punktach opracowała prof. Marta Bogdanowicz. Autorka publikacji zmodyfikowała propozycję M. Bogdanowicz, zmieniając przede wszystkim punkt 9. i wprowadzając dodatkową korektę dyktanda przez nauczyciela. Por. M. Bogdanowicz, A. Adryjanek: *Uczeń z dysleksją w szkole. Poradnik nie tylko dla polonistów*, Gdynia 2004, s. 207-208.

nym uczniem. Dyktowany tekst jest krótki, obejmuje trzy, cztery zdania. Zdania, które będą dyktowane, nauczyciel wybiera albo z tekstów znanych uczniowi, albo sam je układa. Jeżeli tekst pochodzi z książki, nauczyciel podkreśla w niej dyktowane zdania, jeżeli natomiast sam przygotowuje dyktando, powinien przygotować dla ucznia kartkę z poprawnie i czytelnie zapisanymi zdaniami, które będą podstawą ćwiczenia. Dyktando to przebiega zgodnie z ustalonym schematem – w dziesięciu punktach: 1. Nauczyciel czyta na głos pierwsze zdanie. 2. Po przeczytaniu przez nauczyciela zdania uczeń powtarza je i omawia pisownię każdego wyrazu (podaje odpowiednie reguły). 3. Uczeń zapisuje zdanie (podobnie postępuje z następnymi zdaniami). 4. Uczeń samodzielnie sprawdza cały zapisany tekst. 5. Nauczyciel sprawdza zapisany tekst dyktanda. Jeżeli znajdzie w nim błędy, podaje uczniowi tylko ich liczbę (np. *Popeliłeś w zapisanym tekście trzy błędy*). 6. Uczeń, pracując ze słownikiem ortograficznym, ponownie sprawdza tekst. 7. Poprawione przez ucznia dyktando po raz kolejny sprawdza nauczyciel. Jeżeli w dyktandzie nadal są błędy, pokazuje uczniowi tekst, z którego dyktował zdania. 8. Uczeń porównuje zapisany przez siebie tekst ze wzorem i ostatecznie poprawia błędy. 9. Nauczyciel raz jeszcze sprawdza tekst i jeżeli nadal są w nim błędy, poprawia je: przekreśla na krzyż, zakleja lub zamalowuje korektorem wyraz źle zapisany i wpisuje całe słowo w poprawnej formie. 10. Uczeń opracowuje błędnie zapisane wyrazy (np. podaje reguły pisowni, dopisuje wyrazy pokrewne, odmienia wyrazy, buduje z nimi zdania, rysuje wizualizacje)¹⁰.

Kolejnym typem ćwiczeń ortograficznych są **dyktanda-sprawdziany**. Przy ich pisaniu ogromną rolę odgrywa pamięć wzrokowa i słuchowa. W dyktowanym uczniom tekście występują wyrazy, z którymi zetknęli się oni wcześniej, których pisownia była przedmiotem wielu ćwiczeń. Pisownia tych ortogramów może być motywowana różnymi regułami ortograficznymi. Odmianą dyktanda-sprawdzianu jest **dyktando zapobiegawczo-sprawdzające**, angażujące pamięć długotrwałą. Uczniowie piszą ze słuchu tekst, z któ-

¹⁰ Dyktanda: częściowe z lukami, gramatyczne, ciągle z coraz dłuższymi zdaniami, mogą także pełnić funkcję dyktand sprawdzających.

rym zapoznali się wcześniej, na przykład tekst, który uzupełniali brakującymi ortogramami; ćwiczenie, które rozwiązywali i które zostało potem sprawdzone omówione oraz poprawione; fragment prozy, który analizowali i interpretowali; ułożone przez nich na wcześniejszych zajęciach dyktando twórcze. Podstawą dyktanda zapobiegawczo-sprawdzającego może być też fragment prozy, którego uczniowie uczyli się na pamięć. Uczniowie mieli więc możliwość zapoznać się z pisownią ortogramów, pojawiających się w tekście, utrwalić ją poprzez kilkukrotne czytanie tekstu, jego pisanie czy też przepisywanie. W trakcie dyktanda zapobiegawczo-sprawdzającego uczniowie muszą zatem wykazać się trwałością zapamiętywania tekstu, który był przedmiotem wcześniejszych ćwiczeń¹¹.

W sposób szczególny wiązanie teorii z praktyką uwzględnia **pisanie z komentowaniem**. Ten typ dyktanda kształci u uczniów rozumowanie oraz świadome i celowe odwoływanie się do reguł ortograficznych. Uczniowie najpierw zapisują dyktowany tekst, a następnie po kolei, na przykład tak, jak siedzą w ławkach, ustnie wyjaśniają pisownię tych wyrazów, w których pojawia się problem ortograficzny. Komentarz, przywołanie reguły ortograficznej może także przyjąć formę pisemną. Pod zapisanym dyktandem uczniowie wyjaśniają wówczas pisownię ortogramów wskazanych przez nauczyciela (nauczyciel dyktuje te wyrazy po zakończeniu części zasadniczej ćwiczenia, a uczniowie podkreślają je w już zapisanym tekście) lub wyjaśniają pisownię wyrazów trudnych w poszczególnych zdaniach tekstu. Wówczas dyktando musi liczyć tyle zdań, ilu jest uczniów w klasie. Każdy uczeń wyjaśnia wówczas pisownię wszystkich wyrazów w jednym zdaniu dyktanda. Ten typ dyktanda wymaga dobrej znajomości reguł ortograficznych oraz wiadomości z gramatyki. Pisanie z komentowaniem może też pełnić funkcję ćwiczenia wprowadzającego lub utrwalającego nowo poznane reguły¹².

¹¹ E. Polański, *Dydaktyka...*, s. 63.

¹² J. Malendowicz, K. Wajda: *Pisanie z pamięci i ze sluchu...*, s. 15.